

USPOREDBA DVAJU MJESNIH GOVORA - OREBIĆA I KARMENA NA POLUOTOKU PELJEŠCU

Polić, Karla

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:708427>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-09**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA HRVATSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

Završni rad

**USPOREDBA DVAJU MJESNIH GOVORA – OREBIĆA I KARMENA
NA POLUOTOKU PELJEŠCU**

Karla Polić

Split, 2021.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA HRVATSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

Završni rad

**USPOREDBA DVAJU MJESNIH GOVORA – OREBIĆA I KARMENA
NA POLUOTOKU PELJEŠCU**

Karla Polić

Kolegij: Dijalektologija

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Marijana Tomelić Ćurlin

Split, rujan 2021.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. ČAKAVSKO NARJEČJE	2
3. METODOLOGIJA I CILJ RADA	5
4. O NASELJIMA ČIJI SE GOVORI ANALIZIRAJU U RADU	6
4.1. Orebić.....	6
4.2. Karmen.....	7
5. FONOLOŠKA ANALIZA	9
5.1. Samoglasnički sustav govora Karmena i Orebića	9
5.1.1. Samoglasnički inventar.....	9
5.1.2. Realizacija i distribucija samoglasnika.....	10
5.1.3. Refleks jata.....	12
5.1.4. Podrijetlo samoglasnika.....	12
5.2. Suglasnički sustav govora Karmena i Orebića	13
5.2.1. Suglasnički inventar.....	13
5.2.2. Realizacija i distribucija suglasnika.....	14
5.3. Naglasni sustav u karmenskom i orebićkom govoru	19
6. MORFOLOŠKA ANALIZA	21
7. LEKSIK	25
7.1. Leksik Karmena.....	25
7.2. Leksik Orebića.....	26
8. OGLEDI GOVORA	26
9. ZAKLJUČAK	31
SAŽETAK	32
LITERATURA	33
Internetski izvori	34

1. UVOD

Čakavsko narječje jedno je od triju narječja hrvatskog jezika. Vezano je uz obalno područje sjeverne, srednje i južne Dalmacije, točnije, njime se govori na najistočnijim otocima u južnoj Dalmaciji od Lastova i Korčule pa sve do otoka Krka na sjeveru. Poluotok Pelješac svojim geografskim položajem pripada južnoj Dalmaciji, ali govornim karakteristikama ne odgovara u potpunosti južnočakavskom dijalektu. Posebno je zanimljiv zbog podjele na zapadni čakavski i istočni štokavski dio poluotoka premda je, kako navodi Brozović, čakavski dio izvrnut jakom štokavskom utjecaju (Brozović, 1988: 218).

Pelješac pripada Dubrovačko-neretvanskoj županiji, a mjesta Orebić i Karmen pripadaju Općini Orebić te se nalaze na zapadnom dijelu poluotoka. Godine 1393., nakon što je Dubrovačka Republika od balkanskih vladara otkupila čitav poluotok, prvi se put spominju predjela naselja Vignja, Kućišta i Orebića (Fisković, 2005: 3). Na početku se taj dio nazivao Trstenica, a kasnije je osnovan Orebić koji je dobio ime po obitelji Orebić koja je na tom području podigla kaštel. Zahvaljujući svojoj pomorskoj orijentaciji te naglim turističkim porastom, Orebić je postao glavnim središtem poluotoka, a brdo Svetog Ilije iznad Orebića koje se u prošlosti nazivalo Pelisac zaslužno je za ime samog poluotoka. Orebić je smješten nasuprot otoku Korčuli, a od njega je odijeljen Pelješkim kanalom (Glamuzina, 2009: 7). Zaselak Karmen nalazi se u Podgorju iznad Orebića te mu gravitira. Budući da većinsko stanovništvo Općine Orebić živi uz more, sela na višim pozicijama ispod brda Svetog Ilije imaju sve manje stanovnika zbog iseljavanja mladih i umiranja starih stanovnika. Jedno od takvih sela je i Karmen koje ima svega nekoliko stanovnika, a svi pripadaju starijoj životnoj dobi. Usporedbom govora ovih dvaju mjesta prikazat će se razlike koje su prisutne među njima, ali i jezični utjecaji pojedinih štokavskih govora kojima je Općina Orebić bila izložena posljednjih godina zbog brojnih doseljenika.

2. ČAKAVSKO NARJEČJE

Čakavska skupina dijalekata čini čakavsko narječje koje, uz štokavsko i kajkavsko, čini hrvatski jezik. Naziv „čakavski” proizlazi iz upitne imeničke zamjenice *ča* (čiji je genitiv najčešće *česa*), a ima značenje upitno-odnosne zamjenice *što*. Upotreba riječi *ča* više nije toliko rasprostranjena kao što je nekoć bila pa danas sve više iščezava i na nekim ga područjima (na Korčuli i Lastovu, na čakavskom dijelu Pelješca te na ostalim dijelovima čakavskog obalnog pojasa) zamjenjuju *što* ili *šta*, ali također i *kaj* (u Istri oko gornjeg toka rijeke Mirne i u dijelu čakavskih govora južno od Kupe) (usp. Brozović, 1988: 80). Osim oblika *ča*, može se čuti i oblik *ca* ili *ce* (Lisac, 2009: 17).

Čakavsko je narječje unatoč sve većoj izloženosti štokavskom utjecaju i dalje široko rasprostranjeno. Njime govori stanovništvo hrvatskih otoka, od Krka do Lastova i Korčule, ali postoje i iznimke – govor Maslinice na Šolti, Račišća na Korčuli, Sućurja na Hvaru, Sumartina na Braču, južnog dijela otoka Paga – u navedenim mjestima prevladavaju štokavski govori. Osim otoka, čakavskim idiomima govore Istrijani (osim u Peroju), ali i stanovnici obalnog područja od Privlake do Cetine, uz mnoge iznimke štokavskih ikavaca (npr. Nin, Pirovac, Seget, Split, Sveti Petar, Šibenik i okolica, Zaton). Relevantno je za ovaj rad spomenuti kako „zapadni Pelješac (Lovište, Kućište, Viganj, Orebić, Trpanj, Kuna, Pijavičino, Potomje) također možemo uvrstiti u čakavsko narječje, iako je u većini tih mjesta udio štokavizama vrlo znatan.” (Lisac, 2009: 15). Štokavce nalazimo i u nekoliko mjesta u Lici (u Otočcu i njegovoj okolici te u gospićkoj okolici), Gorskom kotaru (Brestova Draga i Vrbovsko) te Žumberku (Jurkovo Selo, Kalje, Žumberak). Osim u Hrvatskoj, čakavsko je narječje sačuvano kod nekih iseljenika koji su se s kopnenog područja iselili za turskih ratova (Brozović 1988: 81). Mogu se izdvojiti neka od sela u Austriji u pokrajini Gradišće, u Mađarskoj, u Slovačkoj (Čunovo, Hrvatski Grob, Jandrof, Novo Selo) te u Sloveniji (npr. Starod, neka mjesta iznad Opatije te sela kod Kostanjevice i Tribuče u Beloj krajini). Međutim, kod nekih od navedenih iseljeničkih mjesta (Hrvatski Grob, Klana, šira okolica Karlovca) prisutne su kajkavsko-čakavske značajke pa se često ne zna kojem narječju pripadaju. Čakavci su prisutni u novijoj dijaspori diljem svijeta, a u mnogim su krajevima podlegli asimilaciji (npr. u Italiji i Rumunjskoj), ali promjene su zamjetne i u Austriji i Mađarskoj (Lisac, 2009: 15).

„Glavni je kriterij u klasifikaciji čakavskoga narječja kontinuant praslavenskoga jata, uz to suglasnički kriterij (ščakavizam, štakavizam) i prozodija” (Lisac, 2009: 30). Uzevši u obzir naglasne i fonološke karakteristike Brozović je čakavsko narječje podijelio na šest dijalekata s

pet tipova u refleksaciji jata: buzetski ili gornjomiranski dijalekt, jugozapadni istarski ili štakavsko-čakavski dijalekt, sjevernočakavski ili ekavskočakavski dijelekt, srednjočakavski ili ikavsko-ekavski čakavski dijalekt, južnočakavski ili ikavskočakavski djalekt i lastovski ili jekavskočakavski dijalekt (Brozović, 1988: 87–88).

Prema riječima Lisca, može se zaključiti kako govori Orebića i Karmena, koji će se analizirati te usporediti u ovom radu, pripadaju južnočakavskom dijalektu (Lisac, 2009: 139). Međutim, govor istočnog dijela Pelješa prepliće se sa štokavskim govorima pa se ne može strogo svrstati u južnočakavski dijalekt (Kurtović Budja, 2010: 87).

„Južnočakavski dijalekt glavninom je zastupljen na otocima od Pašmana do Korčule, uključujući i zapadni Pelješac (Lovište, Trpanj, Orebić, Viganj, Kućište, Kuna, Pijavičino, Potomje) i jug otoka Paga (Dinjiška, Poveljana, Vlašići).” (Lisac, 2009: 139), dok na kopnu zauzima uzak i isprekidan pojas uz more od Novigrada i Privlake do ušća Cetine (Brozović, 1988: 88). Tim se dijalektom govori i u nekim mjestima na sjeverozapadu Istre (Babići, Brtonigla, Čepić, Grdoselo, Karojba, Kaštelir, Marija na Krasu, Martinčići, Materada, Merišće, Momjan, Nova Vas, Šterna, Tadini) te u Klani i Studenoj sjeverno od Rijeke. Čakavsko je, uz Štoje, i južno Gradišće te neka sela u Mađarskoj (Čatar, Hrvatske Šice, Narda, i Petrovo Selo) (Lisac, 2009: 139).

Neke od općih fonoloških značajki južnočakavskog dijalekta jesu: ikavski refleks jata (*mliko*) uz poneke primjere ekavizama; stražnji nazal i samoglasno /l/ dali su /u/; prednji nazal većinom je dao /e/ (*meso*), a nerijetko i /a/ u poziciji iza /j/ (*jazik*); *šwa* je dao /a/ (*danas*) uz poneke iznimke; čest je prijelaz /ra/ u /re/ (*resti*); ispred nazala /o/ mjestimice prelazi u /u/ (*unde*); dugo /a/ u mnogim govorima prelazi u /o/, u zatvoreno /a̝/ ili u diftong; prsl. /d/ dalo je uglavnom redovito /j/ (*mlaji*) uz iznimke u nekim govorima (*najmlad'i*); prsl. /t/ većinom je sačuvano (*svit'a*), iako se javljaju iznimke u ponekim mjestima gdje se /t/ i /č/ izjednačavaju u srednjem glasu; u nekim su govorima prisutni cakavizmi (*cetvorti*), ali su u većini govora zastupljeni šćakavizmi (*št'ap*), no ponovno uz iznimke; prsl. /žž/ uglavnom je dao /žj/ uz rijetke iznimke; skup /čr-/ ponegdje je sačuvan (*črivo*); fonemi /f/ i /x/ uglavnom se čuvaju (*fumar, buxa*); dočetno /l/ u participima se rijetko čuva (*zgrabil*), a česta su ispadanja (*doni*); redovit je prijelaz dočetnoga /m/ u /n/ u nastavcima i u nepromjenjivim riječima (*osan*); depalatalizacija /l/ u /j/ (*famija*); protetsko /j/ (*jopet*) te rjeđe protetsko /v/ (*vusnice*); pojednostavljivanje suglasničkih skupina (*maška*); redukcije prvoga od suglasnika u suglasničkim skupovima (*čela*); ispadanje jednog od dvaju suglasnika u suglasničkom skupu (*blagosov*). Budući da se u mnogim

južnočakavskim govorima i dalje čuva akut, tronaglasni je sustav najčešći, ali se ponegdje pronalazi i dvonaglasni sustav (Gradišće) te peteronaglasni sustav (Kučište na Pelješcu te mjesta na kopnu). Za jugoistočne otočne govore česta je pojava duljenje kratkoga naglašenog /a/ izvan posljednjeg sloga (*kāmik*), a na Braču, Hvaru i Visu prenosi se kratki naglasak s otvorene ultime na zatvorenu penultimu (*krīvāc – krīvca*). Što se tiče morfoloških karakteristika, u L jd. imenica muškog i srednjeg roda karakterističan je nastavak /-u/ (*u trećemu mīsecu*); u I jd. imenica ženskog roda upotrebljava se nastavak /-on/ (*nogon*); koriste se kratki oblici imenica muškog roda (*brođi*); nulti morfem u G mn. imenica (*žen*); upotreba određenog i neodređenog oblika pridjeva s nastavcima /-ega/, /-emu/, /-oga/, /-omu/; u prezentu je izrazito čest tip s prijelazom /-m/ u /-n/ (*morān*) itd. Sve navedene promjene mogu varirati od govora do govora pa su iznimke vrlo česte (Lisac, 2009: 140–154).

Slika 1. Rasprostranjenost i podjela čakavskog narječja¹

¹ <https://jezik.hr/hrvatska-narjecja.html> (pristupljeno 17. kolovoza 2021.).

3. METODOLOGIJA I CILJ RADA

Za temu svoga završnoga rada uzela sam usporedbu dvaju mjesnih govora na poluotoku Pelješcu. Tema mi je „došla” sasvim prirodno s obzirom na to da sam više od polovice života provela u Orebiću tako da sam bila već prilično upoznata s tamošnjim govorom. No, bez obzira na to, ovim sam se radom htjela još više „približiti” starom orebićkom govoru koji polako izumire. Želja mi je bila i pokazati promjene koje su se zbile u jeziku pod utjecajem izvanjezičnih faktora (odnosi između jezika i političke povijesti, migracijska kretanja, psihološka uvjetovanost govornika itd.) (Tomelić Ćurlin, 2019: 53–54). Na prijedlog mentorice odlučila sam proširiti svoj prvotni seminarski rad analize govora Karmena i usporediti ga s govorom Orebića.

Za potrebe rada provela su se terenska istraživanja te su se ispitala četiri govornika (jedan iz Karmena i tri iz Orebića). Jezična građa, koja je prikupljena uz pomoć upitnika i slobodnog govora ispitanika, snimljena je diktafonom, a zatim je transkribirana i označena naglascima. Terenska istraživanja provodila su se u tri navrata. Prvo ispitivanje provelo se u siječnju 2021. godine u naselju Karmen koje, za razliku od Orebića, ima mnogo manje stanovnika pa je i pronalazak ispitanika bio mnogo teži. No, nasreću, uspjela sam doći do najstarije stanovnice Karmena K. K. (rođ. 1935.) koja je s radošću prihvatila sudjelovanje u mom istraživanju. Ispitivanje orebićkog govora provelo se u dva navrata, jedno u ožujku u kojemu je sudjelovala ispitanica S. B. (rođ. 1946.) i drugo u srpnju u kojemu su sudjelovale ispitanice M. G. (rođ. 1950.) i V. M. (rođ. 1950.).

Jezična građa analizirat će se na fonološkoj, morfološkoj i leksičkoj razini te će se usporedno izdvojiti sličnosti i razlike obaju govora. Prilikom navođenja primjera, koristit će se kratice – KA za karmenski govor i OR za orebićki govor. Osim same analize, u radu će se dati i kratki opis naselja u kojima se provodilo istraživanje kako bi se što bolje razumio društveni i povijesni kontekst u kojima je došlo razvoja ovih govora.

4. O NASELJIMA ČIJI SE GOVORI ANALIZIRAJU U RADU

4.1. Orebić

Naselje Orebić smješteno je u jugozapadnoj periferiji poluotoka Pelješca u podnožju brda Svetog Ilije. Godina osnutka Orebića smatra se 1568. kada je imućna obitelj Orebić na obali Pelješkog kanala podigla kaštel oko kojega se razvilo naselje, a kasnije je po toj obitelji i dobilo ime (Glamuzina, 2009: 175). Međutim, to je područje bilo naseljeno i prije samog osnutka. Dubrovčani su 1343. godine podijelili Pelješac na dva kapetanata – upravno područje Stona i upravno područje Trstenice (današnji Orebić i Podgorje). Istočnim dijelom poluotoka upravljalo je upravno područje Stona, a zapadnim dijelom upravno područje Trstenice (Glamuzina, 2009: 29). Teritorij Orebića prvi se put spominje u zemljišniku Dubrovačke Republike iz 1393. godine kada je dubrovačka vlastela razdijelila poluotok svojim obiteljima i nekim uglednijim starosjediocima (Fisković, 2005: 5). S obzirom na to da područje Trstenice u 14. stoljeću nije imalo razvijeno gradsko ni seosko središte poput stonskog kapetanata, Dubrovčani su se s razlogom odlučili osnovati drugi kapetanat upravo na području današnjeg Orebića kako bi mogli nadzirati Pelješki kanal. Od 16. stoljeća, zahvaljujući pomorskoj orijentiranosti, Orebić se počeo značajnije razvijati pa je ubrzo postao brodarskim središtem poluotoka, a u 18. je stoljeću postao jednim od najvećih pomorskih središta na istočnoj obali Jadrana. Stekao je status „grada dubrovačkih kapetana i kapetanskih obitelji” koji se zadržao do danas. U 19. stoljeću zbog slabog ulaganja u inovativnost flote, orebićka je mornarica počela propadati, a od 1891. godine prestalo je postojati Pelješko pomorsko društvo. Kako im je glavni izvor prihoda propao, Orebićani su se poput ostalih dalmatinskih područja okrenuli turizmu, a od 1960. godine Orebić se počeo naglo razvijati te je postao najveće turističko središte Pelješca. Ono što i danas privlači turiste iz cijelog svijeta u Orebić jest povoljna klima, čisto more, mediteranska vegetacija, bogata turistička ponuda (npr. kupališni turizam, planinarenje na Sv. Iliju, lovni turizam, hotelski objekti, kampovi, apartmani, vinski turizam itd.), kulturno-povijesni spomenici (npr. stare kapetanske kuće, Pomorski muzej itd.) (Glamuzina 2009: 178).

Orebić je od 1992. godine uz Ston postao općinskim središtem, a 1997. godine pridružena su im još dva općinska središta Janjine i Trpnja (Glamuzina 2009: 180). U Općinu Orebić, osim Orebića, spadaju i Donja Banda, Kućište, Kuna Pelješka, Lovište, Nakovanj, Oskorušno, Pijavičino, Podgorje, Podobuče, Potomje, Stanković, Trstenik i Viganj. Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2011. godine Općina Orebić brojala je 4 122 stanovnika, od čega je 1979

živjelo u Orebiću.² Migracije su na tom području počele već od 1814. godine ulaskom teritorija u sastav austrijske Dalmacije. Budući da je područje Pelješca bilo razvijenije od ostatka Dalmacije, migracijski su tokovi bili usmjereni prema tom kraju (Vekarić u Glamuzina, 2009: 36). U 19. stoljeću, zbog teških gospodarskih prilika, počinje proces emigracije peljeških kmetova u Novi svijet, a proces iseljavanja traje i danas. Pelješac danas bilježi nisku stopu prirodnog prirasta, dok orebićka regija ima mali prirodni pad: „Za obnavljanje je najzaslužniji Orebić, dok seoska naselja, posebno ona izolirana imaju u pravilu negativno prirodno kretanje” (Glamuzina 2009: 155–156). Migracijski utjecaji osjete se i u samom govoru Orebićana koji su se sve više počeli priklanjati štokavskom narječju, a sve manje čakavskom koji je donedavno bio najzastupljeniji.

Slika 2. Orebić³

4.2. Karmen

Zaselak Karmen nalazi se na sjeverozapadnom dijelu poluotoka Pelješca. Teritorijalno pripada predjelu Podgorja koje se nalazi ispod brda Svetog Ilije te iznad Orebića. Uz Karmen, Podgorje obuhvaća još i Bračanine, Đivoviće, Gurića Selo, Kokotiće, Lampalovo, Rudeče i Ruskovića Selo (Ipšić, 2013: 114). U Karmenu se nalazi stara crkva okružena impozantnim čempresima koja je nekada bila prva župa na tom području, a ustanovljena je 1475. godine i bila je posvećena Sv. Vidu. Godine 1638. crkva je preimenovana u crkvu Gospe Karmelske te je

² https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/h01_01_01/h01_01_01_zup19_3085.html (pristupljeno 27. srpnja 2021.).

³ <https://croatia.hr/hr-HR/dozivljaji/kampiranje/dalmacija-dubrovnik/orebic> (pristupljeno 27. srpnja 2021.).

naselje Karmen po njoj dobilo ime. Dva oltara u crkvi podignula je obitelj Cvitković, a pozlata oltara napravljena je 1771. godine za župnika don Mata Kovačevića.⁴ Sve do 1855. godine crkva Gospe Karmelske bila je matična crkva tog područja, a onda se središte župe preselilo na obalu Orebića, prvo u crkvu Sv. Stjepana, a zatim i u današnju župnu crkvu posvećenu Mariji Pomoćnici Kršćana.⁵ Uz crkvu Gospe Karmelske nalaze se i ostatci Kneževa dvora sagrađenog u vrijeme Dubrovačke Republike na prijelazu iz 14. u 15. stoljeće, a osim dvora očuvani su i ostatci stare sudnice koja se nalazi pokraj crkve. Knežev dvor bio je sjedište dubrovačkog predstavnika u trsteničkoj knežiji pa se po tome vidi značaj naselja Karmen za to doba (Fisković, 2005: 22–23). Unatoč slavnoj prošlosti, naselje se nije nastavilo razvijati uzlaznom putanjom pa je danas većinom zapušteno i ima samo nekoliko starijih stanovnika. Stanovnici sela najvećim su se dijelom bavili poljoprivredom, stočarstvom i pomorstvom. Život je izgledao mnogo drugačije nego danas. Ljudi su živjeli skromno te su mnogo radili kako bi mogli prehraniti svoje obitelji. Središte društvenog života bili su takozvani *bali* odnosno zabave na kojima bi se okupljali stanovnici iz okolnih sela i tamo bi se plesalo i pjevalo, a nerijetko i zaljubljivalo. Osim domaćih stanovnika, bilo je i mnogo doseljenika. Ljudi su najčešće dolazili iz Imotske krajine i ostalih krajeva dalmatinskog zaleđa „trbuhom za kruhom” te bi obrađivali zemlju domaćih stanovnika. Kasnije su ti radnici često ostajali i živjeti na Pelješcu što se može vidjeti i na primjeru današnje populacije koju većinski čine doseljenici iz raznih krajeva.

Slika 3. Crkva Gospe Karmelske u Karmenu⁶

⁴ <http://www.zupaorebic.hr/crkve.html> (pristupljeno 28. srpnja 2021.).

⁵ https://www.dubrovačka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&id=146:%C5%BEupa-pomo%C4%87nice-kr%C5%A1%C4%87ana&Itemid=614 (pristupljeno 28. srpnja 2021.).

⁶ <https://mapio.net/pic/p-15871530/> (pristupljeno 28. srpnja 2021.).

5. FONOLOŠKA ANALIZA

5.1. Samoglasnički sustav govora Karmena i Orebića

5.1.1. Samoglasnički inventar

Samoglasnički sustav orebičkog i karmenskog govora sadrži pet samoglasnika /a/, /e/, /i/, /o/ i /u/ koji mogu biti dugi i kratki, naglašeni i nenaglašeni. Osim navedenih samoglasnika, u inventar je uključeno i /r/ za koje nije pronađen primjer nenaglašenog dugog sloga.

Tablica 1. Inventar samoglasničkih jedinica u karmenskom govoru⁷

samoglasnik	naglašen		nenaglašen	
	dug	kratak	dug	kratak
<i>a</i>	<i>stâra</i>	<i>bânak</i>	<i>Spl'îćq̃nka</i>	<i>zatô</i>
<i>e</i>	<i>têško</i>	<i>pêhe</i>	<i>osandèsēt</i>	<i>jedân</i>
<i>i</i>	<i>dîte</i>	<i>izvor</i>	<i>kòkošī</i>	<i>ròdico(n)</i>
<i>o</i>	<i>otrôvne</i>	<i>smòkve</i>	<i>svjèskōn</i>	<i>gòvori(t)</i>
<i>u</i>	<i>ûje</i>	<i>ùjutro</i>	<i>upotreblájū</i>	<i>Dubrôvnik</i>
<i>r</i>	<i>křv</i>	<i>Vřbica</i>	/	<i>ùyřtal'</i>

Tablica 2. Inventar samoglasničkih jedinica u orebičkom govoru⁸

samoglasnik	naglašen		nenaglašen	
	dug	kratak	dug	kratak
<i>a</i>	<i>vq̃nka</i>	<i>dânas</i>	<i>bâl'ā</i>	<i>sâl'pat</i>
<i>e</i>	<i>pol'onéza</i>	<i>rèčēn</i>	<i>ù_pamēti</i>	<i>òbavezne</i>
<i>i</i>	<i>vríme</i>	<i>prīkl'e</i>	<i>pàpīr</i>	<i>l'òptice</i>
<i>o</i>	<i>ôde</i>	<i>kòza</i>	<i>tàkō</i>	<i>porožēne</i>
<i>u</i>	<i>prikûće</i>	<i>ùvik</i>	<i>mjàüće</i>	<i>udovòlit</i>
<i>r</i>	<i>vřh</i>	<i>vřšve</i>	/	<i>Ûskřs</i>

⁷ Napravljeno po uzoru na tablicu M. Tomelić Ćurlin (2019: 75).

⁸ Ibid.

5.1.2. Realizacija i distribucija samoglasnika

„Budući da se samoglasnici /a/, /e/, /i/, /o/ i /u/ mogu javiti u početnom, središnjem i dočetnom položaju u riječi, ispred ili iza bilo kojeg suglasnika (osim uz /r/), kaže se da je za ove govore svojstvena slobodna distribucija suglasnika” (Tomelić Ćurlin, 2019: 79).

Kod nekih se primjera u obama govorima javlja zatvorenija artikulacija fonema /ā/, a ta se pojava često bilježi u Dubrovniku, okolici Dubrovnika te na čakavskim otočnim govorima. Fonem /ā/, ostvaruje se, iako ne sasvim sustavno, u slogu zatvorenom sonantom i u slogu ispred velara /k/, /g/ i /h/ (Tomelić Ćurlin, 2019: 82). Navode se primjeri u kojima se ostvaruje /ā/:

(KA): *bācil'i, bel'āj, drāgi, dvā, gl'āvni, gl'āvnih, gospār, hrānil'a, jā, kapetān, Kārmena, l'ešāda, L'umbāržani, māntal'e, ml'āda, nās, nāvodno, Spl'ičānka, stāra, strāšno, stvārih/stvārih, štāp, trāve, znā, znā(n), znāš.*

(OR): *abul'ānta, bānka, drāgo, dṛžā, grādil'i, imā, izgrādil'o, jā, jāko, kupovā, ml'ādi, pār, pl'ān, rāda, rādio, rāzl'az, tāj, upropāsti, vājal'o, vānka, vl'āsi.*

U nekim primjerima javlja se i realizacija /ō/, koji se također većinom javlja u slogu zatvorenom sonantom ili u slogu ispred velara /k/, /g/ i /h/:

(KA): *mizarōle, ōde, ōnda/ōnda, svōj.*

(OR): *Kōrčul'a, ōnda, ovakō, škōl'e.*

Kako navodi Moguš, /r/ se u čakavaca ostvaruje nejednako kao: /r/, /ar/, /or/ i /er/. Navedeni refleksi mogu se podijeliti u dvije grupe: /r/ uz popratni samoglasnik i /r/ bez popratnog samoglasnika. Druga grupa (ØR) može se podijeliti u dvije podgrupe: u prvoj podgrupi /r/ može biti dugo i kratko, dok u drugoj podgrupi može biti samo kratko (Moguš, 1977: 30). U govorima Karmena i Orebića mogu se čuti primjeri dugog /r/: *grm, křv, vřh*, i primjeri kratkog /r/: *břdo, cřv, čvřst, přs(t), sřce, Vřbica, vřšve*. U slobodnom govoru ispitanice iz Orebića uočeni su primjeri /r/ uz popratni samoglasnik /i/: *rastrit* ('rastrti'), *umril'a* ('umrla').

Ispadanje samoglasnika (afereza) na početku riječi nije toliko česta pojava, ali se ipak ispadanje samoglasnika /o/ pronalazi u nekim primjerima:

('na Orebiće'): (KA): *nà Rebića*; (OR): *nà Rebiće.*

('oženio'): (KA): *ženī.*

Ispadanje središnjeg samoglasnika (sinkopa) pronalazi se u primjeru:

('udariti'): (KA, OR): *ùdrit.*

Ispadanje dočelnog samoglasnika (apokopa) provodi se u svim infinitivnim oblicima kod obaju govora, a čest je i slučaj ispadanja čitavog infinitivnog nastavka /-ti/. „Čakavština je rano supinske oblike zamijenila infinitivnima, ali je u međuvremenu u glavnini čakavskih govora izgubljeno krajnje -i” (Lisac, 2009: 27). Osim u infinitivu, apokopa se provodi i u većini glagolskih pridjeva u muškom rodu jednine:⁹

(KA): *bàketa(ti)*, *bombardíra(ti)*, *natéza(ti)*, *pròčita(ti)*, *rěć(i)*, *ròdi(ti)*, *smíja(ti)*, *uzê(ti)*.

(OR): *bácat(i)*, *bácit(i)*, *dôć(i)*, *odnî(ti)*, *pôć(i)*, *rekamávati(i)*, *sàl'pat(i)*, *ùbra(ti)*, *ukràs(ti)*, *upropásti(ti)*, *uzê(ti)*, *znăt(i)*. Uz navedene glagole, apokopa se pronalazi i u neodređenoj zamjenici *svàk(o)*.

U nekim primjerima prisutno je ispadanje čitavih slogova, a to se većinom događa zbog brzog izgovora riječi ili zbog česte upotrebe (Ćurković u Tomelić Ćurlin, 2019: 88):

(‘hodimo’): (KA, OR): *homo*.

(‘odakle’): (KA): *òkl'e*; (OR): *òkl'en*.¹⁰

(‘znaš’): (KA): *nâš*.

Kako bi se spriječio slijed samoglasnika u nizu (zijek ili hijat) javlja se sažimanje, a često se sažimaju nenaglašeni samoglasnici (usp. Lisac, 2009: 20):

(‘kao’): (KA, OR): *kô*.¹¹

(‘mojega’, ‘tvojega’, ‘svojega’): (KA, OR): *môga*, *tvôga*, *svôga*.

(‘mojemu’, ‘tvojemu’, ‘svojemu’): (KA, OR): *mômu*, *tvômu*, *svômu*.

(‘pojas’): (KA): *pâs*.

(‘spavala’): (KA, OR): *spál'a*.

(‘upotrebljavaju’): (KA): *upotreblájū*.

(‘zaova’): (KA, OR): *zâva*.

Kod obaju govora zabilježeno je postojanje hijata odnosno realizacije dvaju samoglasnika u nizu: (KA): *stòdvaes*; (OR): *naućí/naùćio*, *rádio*; (KA, OR): *mjàūće*, *pàuk*, *rèuma*.

⁹ Primjeri ispadanja u glagolskom pridjevu muškog roda u jednini navest će se u poglavlju „Realizacija i distribucija suglasnika”.

¹⁰ Jedna od ispitanica iz Orebića upotrebljava riječ *òdakle*.

¹¹ Upotrebljava se i riječ *kàko*.

5.1.3. Refleks jata

Ikavski refleks jata predstavlja najbitniju značajku čakavskog narječja. Pretvorba jata u samoglasnik /i/ provodi se dosljedno kod obaju govora:

(KA): *cíl'on, dīca, díte, dōnil'e, dvīsta, ìl'i* ('jeli'), *mīsto, Pèl'isac, Pèl'iška, pèl'iški, pòsìkl'i, prinačīnit, pripovīdal'a, razumīš, sìme(n), smīh, vīdra, žīvil'o.*

(OR): *bīl'a, dīvica, dōl'i, dvī, dvīsta/dvīsto, gōri, l'īpo, mrīža, òbid, prikūće, sìl'a, tīl'i, tīl'o, trīzan, vīdil'a, vòl'il'i, vrīčice, zàpivat, žīvil'i.*

(KA, OR): *bīčva, bl'īd, dītel'ina, dīvica, gīzdo, ìsprid, (j)īst, kòl'ino, kōrin,¹² l'īk, l'īrica, l'īto, mīh, nēdija, ponedī(j)nik, srīda, tīsan, vīnac, zvīr, zvīzde.*

Uočene su poneke iznimke ekavskog refleksa jata:

(OR): *kolévka, žèležo.*

(KA, OR): *cèsta,¹³na prīmer, òbe, ôde, prèkl'ani.¹⁴*

U orebičkom se govoru češće nego u karmenskom pojavljuju primjeri (i)jekavskog refleksa jata:

(OR): *djèvica, kōrjeñe, svjèdožba, tjèl'o.*

(KA, OR): *pjésak, vjèverica, zjènica.¹⁵*

5.1.4. Podrijetlo samoglasnika

Nekadašnji poluglasovi (*gor* i *jer*) izjednačili su se u *šwa* (∂) te su u jakom položaju dali /a/ kod obaju govora: *dānas, dāska, kāda, l'óvac, òtac, sāda, sān.* „Pojava prijelaza poluglasova u tzv. slabom položaju u neki samoglasnički fonem uklapa se u tendenciju *jake vokalnosti*.” (Tomelić Ćurlin, 2019: 92). U slabom su se položaju glasovi reducirali: *dī* ('gdje'), *ml'īn*, ili su prešli u samoglasnički fonem: *mēni*. Ishodišna je jezična skupina /vð/ (< */wъ/) u funkciji samostalnih riječi i prefiksa prešla u fonem /u/ (Tomelić Ćurlin, 2020: 96): *ùdat se, Ûskrs, ùvik, ùžeč*, dok je prijelaz u /va/ zabilježen samo u riječi *vāzda* premda se danas rijetko koristi.

¹² Jedna od ispitanica iz Orebića upotrebljava rjeđi primjer *kōren*.

¹³ Češće koriste riječ *pūt*.

¹⁴ Jedna od ispitanica iz Orebića upotrebljava rjeđi primjer *prīkol'ani*.

¹⁵ Jedna od ispitanica iz Orebića upotrebljava rjeđi primjer *zènica*.

Praslavenski prednji nazal */ǣ/ iza /j/, /č/ i /ž/ redovito je dao /e/ kod obaju govora: *jètra*, *jèzik*, *počét*, *žèdan*.

Praslavenski stražnji nazal */ǫ/ i slogotvorno */ǫ̯/ dali su /u/ kod obaju govora: *bûdi*, *dûšu*, *gòl'ub*, *grûb*, *mûž*, *pripovídaju*, *pût*, *rûku*, *sùbota*, *sûd*, *tìsuća*, *tvòju*, *zûb*.

Što se tiče prijevoja odnosno prelaska *ra* u *re* ili *ro* u *re* koji je karakterističan za čakavce i zapadne štokavce (Lisac, 2009: 52), u govorima Karmena i Orebića nije zabilježen pa se javljaju primjeri: *gròb*, *kràsti*, *râsti*, *tòpl'o*, *vrábac*.

5.2. Suglasnički sustav govora Karmena i Orebića

5.2.1. Suglasnički inventar

Suglasnički sustav karmenskog i orebičkog govora sastoji se od 23 suglasnika od čega je 15 šumnika i 8 sonanata. Fonemi /č/ i /ć/ izjednačili su se u srednjem glasu /č'/, a fonemi /ž/ i /ž'/ izjednačili su se u srednjem glasu /ž'/.

Fonem /l'/ ponekad se izgovara odvojeno, odnosno u riječima se čuju obje sastavnice – /lj/ (/l'j/). Fonem /l'/ u mnogim je primjerima depalataliziran pa se ostvaruje fonemima /j/ ili /l'/.

Tablica 3. Inventar suglasničkih jedinica u karmenskom i orebičkom govoru¹⁶

suglasnici – šumnici			
<i>p</i>	<i>b</i>	<i>f</i>	
<i>t</i>	<i>d</i>		
<i>c</i>		<i>s</i>	<i>z</i>
<i>č'</i>	<i>ć'</i>		
		<i>š</i>	<i>ž</i>
<i>k</i>	<i>g</i>	<i>h</i>	

suglasnici – sonanti			
<i>v</i>			<i>m</i>
	<i>l'</i>	<i>r</i>	<i>n</i>
<i>j</i>	<i>(l'l'j)</i>		<i>ń</i>

¹⁶ Napravljeno po uzoru na tablicu M. Tomelić Ćurlin (2019: 119).

5.2.2. Realizacija i distribucija suglasnika

„Glas se h čuva u velikom dijelu čakavštine i njegovo postojanje u suglasničkome sustavu kojega govora od znatne je strukturne važnosti. U južnoj čakavštini to je bezvučni velarni spirant i dobro je sačuvan (uz rijetke izuzetke) u svim položajima na srednjodalmatinskim otocima.” (Šimunović u Kurtović Budja, 2010: 115). Fonem /h/ čuva se u govorima Orebića i Karmena te se može čuti:

– u početnoj poziciji:

(KA): *hòću, hòte, Hrvâskon, htî, htîl'a.*

(OR): *hl'adòvina, hòdi, hòdil'a, hrânil'a.*

(KA, OR): *hârmonika, hl'âd, hòbotnica.*

– u središnjoj poziciji:

(KA): *skùhal'a, smîha, Vl'áho.*

(OR): *mùha, skùhaš, svřha, zîhat.*

(KA, OR): *orâhnaća, ùho.*

– u dočetnoj poziciji:

(KA): *gl'âvnih, jûtih, nîhovih, onîh, stvârih/stvârih, tîh.*

(OR): *krùh, ovîh, s(t)râh.*

(KA, OR): *grâh, grîh, nîh, siròmah, smîh.*

Redukcija fonema /h/ čuje se u primjerima kod obaju govora:

(‘hajde’): (KA, OR) *àjde.*

(‘odmah’): (KA, OR) *òdma.*

Skupina /-hv-/ kod obaju se govora zamjenjuje fonemom /f/ u primjerima:

(‘hvala’, ‘hvalit’): (KA, OR) *fâl'a, fâl'it, pofâl'it,* premda ispitanici iz Orebića ponekad kažu i *hvâl'a.*

Kako navodi Kurtović Budja (2010: 117), frikativ /f/ se nalazi u posuđenicama te u riječima sastavljenima sa skupovima /-pv-/ i /hv-/ , a Lisac (2003: 21) navodi da je čuvanje frikativa u idiomima uglavnom povezano s redukcijom afrikata. U govorima Karmena i Orebića /f/ se čuje:

– u početnoj poziciji:

(KA): *Fàzinić*.

(OR): *fíčo*.

(KA, OR): *famija, fěšta, fjòk, frâtar, frîško*.

– u središnjoj poziciji:

(OR): *krâfna, plâfkasto*.

– u dočetnoj poziciji nije zabilježen nijedan primjer.

Fonem /v/ ostvaruje se kod obaju govora:

– u početnoj poziciji:

(KA): *vâl'da, vâma, varenîk, vèl'ika, vèza, vîdil'a, vîdra, vîno, Vl'áho, vòda, vòdi, Vřbica, vrîća*.

(OR): *vânka, vèdro, vézeš, vîdil'a, više, vòće, vòda, vòl'il'i, vrîćica, vríme, vřšve*.

– u središnjoj poziciji:

(KA): *advokâti, dával'e, Dubrôvčanin, dvâ, dvî, gl'âvni, izvor, natòvaril'e, nègova, Nèven, nîhovich, otrôvne, ovácâ, pòtroval'i, renovíral'i, smòkāvā, stòdvaes, stvârih/stvârih, svètoga, trâvu, žívil'o, živina*.

(OR): *doživí, držâvnoj, gl'ávna, kupovâ, mètvice, òbavezne, òdâvno, osnòvno, òvega, oví, ovô, pl'áva, polòprivreda, prâvu, rekamávat, skvâsin, smòkve, stâvil'a, stâvil'o, stvári, svâk, svâkako, svè, svřha, tòvar, udovòlit, ùl'ovi, uzâvre, zagl'edáva, zâpival'i, zâtvoreni, žívil'o, žìvot*.

– u dočetnoj poziciji:

(KA, OR): *pròtiv*.

U nekim se riječima fonem /v/ reducira:

(‘svrbi’): (KA, OR): *sbî*.

(‘ovakvi’, ‘takvi’): (KA, OR): *ovakî, takî*.

(‘mrtvac’): (KA): *mřtac*; (OR): *mřtac/mřtvac*.

(‘svekrva’): (KA): *sèkrva*; (OR): *sèkrva/svèkrva*.

Adrijatizam odnosno prijelaz iz dočetnoga /m/ u /n/ javio se relativno rano pa već krajem 16. i početkom 17. stoljeća postaje uobičajen te do 18. stoljeća zahvaća sve primorske krajeve. Uzrok njegovu nastajanju najvjerojatnije je pojednostavljivanje izgovora pojedinih

konsonanata i konsonantskih skupova, ali do promjena iz /m/ u /n/ ne dolazi u onim leksičkim morfemima u kojima bi moglo doći do promjene značenja (Moguš, 1977: 79–81).

Adrijatizam je prisutan u nastavcima promjenjivih riječi i u nepromjenjivim riječima kod obaju govora:

(KA): *břdon, cıl'on, cùron, gòl'in, gòvorin, jednôn, mežutîn, mojôn, nôn, onîn, òsan, pročítan, rěčen, sèdan, štàkon, van, znân.*

(OR): *iden, jednîn, kàmenon, kontról'on, nèkon, òsan, òštrin, sèdan, skl'izen, skvàsin, vîdin.*

Iznimke su riječi *sûmpor, pûmpa* i *čèmpriš* kod kojih /m/ ostaje nepromijenjeno.

Depalatalizacija je česta pojava u karmenskom i orebičkom govoru pa se često može čuti:

(KA, OR): *čàgaj, čèjad, gràbje, gròbje, júbav, kàduja, kòšuja, nèdija, nèvoja, slòmjen, úje, uprávjal'e, vājalo, zdrávje, zèje, zèmja, žúj.* Ipak, odstupanja postoje, pa se u govoru Karmena mogla čuti depalatalizacija u fonem /l'/: *kl'uč, vâl'da*, a u govoru Orebića redovito se koristilo *kjúč*, dok se *vâl'da* također čuje u slobodnom govoru. Iznimke kod obaju govora su riječi *učitel'* i *učitelica* u kojima depalatalizacija nije provedena.

Epentetsko /d/ moglo se čuti samo u govoru jedne od ispitanica iz Orebića koja je izgovorila *zdril'o* ('zrelo'), dok su ostale ispitanice (iz Orebića i Karmena) koristile riječ *zril'o*. Međutim, sve su ispitanice izgovorile riječ *zrâk* bez epenteze.

Što se tiče dočetnog /l'/, ono se čuva u nekim primjerima, a u nekima se gubi. Čuva se u imenicama: *ânžel', dil', ferâl', mindel', pakâl', pèpel', posâl', vřtâl'*; u pridjevima: *debêl', tòpal', vèsel'*. Otpadanje dočetnog /l'/ karakteristično je za otočne govore uz duženje prethodnog samoglasnika (Brozović, 1988: 84). Ispadanje fonema /l'/ čuje se u primjeru: *ipo*. Kod većine glagolskih pridjeva radnih muškoga roda u jednini dočetno se /l'/ vokaliziralo u /a/ te su se formirale skupine /-aa/, /-ea/, /-ia/, /-oa/ i /-ua/. Skupina /-aa/ u govorima Orebića i Karmena razriješila se sažimanjem u /ā/ (Tomelić Ćurlin, 2019: 143):

(KA): *došâ, išâ, písa, pošâ, rěka, ukrcâ, zàpl'aka.*

(OR): *imâ, kupovâ, račúnâ, rěka, zagl'edáva.*

Kod nekih je primjera glagolskih pridjeva došlo do potpune redukcije dočetnog /l'/ (Tomelić Ćurlin, 2019: 98):

(KA): *bî, htî, odl'etî, odnî, žènî.*

(OR): *bî, doživî, naučî, ùze.*

Skupina /gn-/ je prešla u /-gń/ kod ispitanika Karmena i Orebića:

(‘gnijezdo’): (KA, OR): *gńízdo*.

(‘gnjoj’): (KA, OR): *gńôj*.¹⁷

Pojednostavljanje šumnika unutar suglasničkih skupina ostvaruje se zamjenjivanjem pojedinih suglasnika ili ispadanjem jednoga od njih. Pojednostavljanje se provodi radi lakšeg izgovora, a izvodi se na način da se napetiji šumni suglasnici – afrikate i okluzivi zamjenjuju manje napetim frikativima. U slučaju da su oba suglasnika iste napetosti, šumni suglasnik slabi za jedan stupanj, za dva stupnja ili za tri stupnja, a udaljeni se suglasnik može i u potpunosti reducirati (Moguš u Tomelić Ćurlin, 2019: 144). Lisac (2003: 21) navodi kako se u riječima slavenskog podrijetla često provodi princip da na kraju riječi ne može stajati više od jednog suglasnika. Pojednostavljanje suglasničkih skupova često je u govorima Karmena i Orebića premda se ne provodi dosljedno kod svih ispitanika. Realizira se u riječima:

– u početnoj poziciji:

(‘pčela’): (KA, OR): *čěl’a*.

(‘kći’): (KA, OR): *čêr*.

(‘tko’): (KA, OR): *kò*.

(‘pšenica’): (KA, OR): *šènica*.

(‘ptica’): (KA, OR): *tīca*.

– u središnjoj poziciji:

(‘bogatstvo’): (KA, OR): *bogàstvo*.

(‘bogme’): (KA, OR): *bòme*.

(‘klupko’): (OR): *kl’ùko/kl’ùpko*.

(‘mačka’): (KA): *măška*; (OR): *măška/măčka*.

(‘octom’): (KA, OR): *òsto(n)*.

(‘plavkasto’): (OR): *plăfkasto*.

(‘predsjednica’): (KA, OR): *présjednica*.

(‘predstava’): (KA, OR): *prêstava*.

(‘svjetskom’): (KA): *svjèskôn*.

– u dočetnoj poziciji suglasnici se reduciraju u primjerima:

¹⁷ U Orebiću se rjeđe koristi riječ *gnôj*.

(KA): (*štò*) *gò(d)*, *jès(t)*, *ka(d)*, *trídese(t)*; (OR): *ka(d)*, *sà(d)*, *šès(t)*.

U govoru Karmena mnogo je češće pojednostavljivanje suglasničkih skupina na dočetu riječi.

Asimilacija suglasnika događa se kada se dva suglasnika različita po zvučnosti ili mjestu tvorbe nađu jedan do drugoga pa dolazi do njihova jednačenja kako bi se postigao lakši izgovor (Barić i dr. u Tomelić Ćurlin, 2019: 147). U govoru Karmena provodi se kontaktna asimilacija u primjeru *š ñìman*, dok u govoru Orebića nije zabilježen primjer asimilacije. Kod disimilacije suglasnika događa se udaljavanje artikulacije sličnih suglasnika odnosno pojedini suglasnik zamjenjuje se srodnim suglasnikom ili se reducira (Barić i dr. u Tomelić Ćurlin 2019: 148). U govoru Karmena i Orebića disimilacija se ostvaruje u primjerima: *bl'ǎgosov* ('blagoslov') i *pântit* ('pamtit') dok se disimilacija u primjeru *gúvno* ('gumno') ostvaruje samo u orebičkom govoru.

Srednji glas /č/ javlja se kao odraz praslavenskoga */t'/ i starojezične skupine /tǫj/ koji su se izjednačili u jednom glasu (Tomelić Ćurlin, 2019: 150). Ova je realizacija glasa prisutna kod obaju govora:

(KA): *čèjad*, *čùl'a*, *Domînće*, *Dřžič*, *Dubrôvčani*, *kuća*, *mùći*, *nôć*, *Orebičani*, *pêć*, *pròčita(t)*, *raćún*, *rèčen*, *Rùskovići*, *Spl'ičǣnka*, *svíća*, *třći*, *vřiča*.

(OR): *činû*, *čǣj*, *činil'a*, *dôć*, *fíčo*, *izâć*, *kùćama*, *naućit*, *ničéga*, *pl'ǎvičasto*, *pôć*, *prikûće*, *rèčen*, *stôčetri*, *uklúći*, *vòće*, *vřičice*.

Ista je situacija s njegovim zvučnim parnjakom /ž/ koji je refleks praslavenskoga */d'/ i starojezične skupine /dǫj/ (Tomelić Ćurlin, 2019: 152):

(KA): *l'éžǣ*, *L'umbâržani*.

(OR): *porožéne*, *rǎžé*.

(KA, OR): *mlǎžǣ*, *slǎžǣ*, *žéž*.

Osim spomenutog /ž/, u nekim se primjerima javlja i ostvaraj /j/ koji je također rezultat refleksa praslavenskoga */d'/ i starojezične skupine /dǫj/:

(KA, OR): *gòspoja*, *mèja*; oblici u prezentu glagola koji u osnovi imaju 'ići' (Tomelić Ćurlin, 2019: 153-154): *dôjen*, *izâjen*, *nâjen*, *pôjen*.

Uz fonem /ž/, u srednji glas prelazi i /ž/:

(OR): *deteržènt*.

(KA, OR): *žámija*, *žèmpèr*.

U Orebiću je zabilježen i prijelaz fonema /ž/ u fonem /ž/: *svjèdožba*.

Jekavsko jotovanje nije karakteristično za govore Karmena i Orebića, ali se pronalazi u primjeru *sùžè*.

S obzirom na refleks praslavenskih skupina */stʰ/ i */skʰ/ i starojezičnih skupina /stôj/ i /skôj/, u govorima Karmena i Orebića ostvaruje se refleks /št/, a ta je značajka osobita za štokavsko narječje (Tomelić Ćurlin, 2019: 156). U govorima se može čuti: (KA, OR): *băština, pòštar, štâp, púštat, gùšter, gùšterica, kÿšten, kl'išta*. *Kućišće* je jedini primjer šćakavizma koji se zadržao u ovim govorima, što i ne čudi jer se u imenu toga naselja dogodila nasilna novoštokavska preinaka iz *Kućišće* u *Kućište* (Šimunović u Tomelić Ćurlin, 2020: 94).

Refleks praslavenskih skupina */zdʰ/ i */zgʰ/ i starojezičnih skupina /zdôj/ i /zgôj/ u govorima Karmena i Orebića dao je skupove /žd/ i /žž/: (KA, OR): *gròžžè, gvòžžè, mòždani, zviždat*.

Skup /št/ u čakavaca se razvio na dva načina: iz staroga skupa /čt/ te od skupa /st/ u posuđenicama, a na sličan način nastaju i skupovi /šp/ i /šk/ (Moguš, 1977: 83). U karmenskom i orebićkom govoru redovito se realiziraju sve tri skupine u primjerima: (KA, OR): *fěšta, gùšt, poštèn, škàtul'a, škòl'a, škÿpun, škûre, špàher, špòrko*. Iznimke u karmenskom govoru su riječi *bestimâ* i *spîla* u kojoj ne dolazi do pretvorbe u *beštimâ* i *spîla* kao u orebićkom govoru.

Stari inicijalni skup */čr-/ zamijenjen je skupom /cr-/ što je svojstveno štokavskim govorima (Tomelić Ćurlin, 2020: 99): (KA, OR): *crîvo, cÿv, cÿven*.

5.3. Naglasni sustav u karmenskom i orebićkom govoru

Naglasni sustav ovih govora u načelu odgovara naglasnom sustavu hrvatskog standardnog jezika. Satoji se od pet jedinica: kratkog uzlaznog naglaska (à), kratkog silaznog naglaska (à), dugog uzlaznog naglaska (á) i dugog silaznog naglaska (â) uz čuvanje zanaglasne duljine (ā) u nekim primjerima.¹⁸

Kratki silazni naglasak može se čuti:

– u jednosložnim riječima: (KA): *gùšt, rěć, špàg, štò*; (OR): *jès, kò, krèp, sàd*.

– na početnom slogu dvosložnih i višesložnih riječi:

¹⁸ U većini se primjera bilježi dokidanje zanaglasne duljine.

(KA): *àuto, bl'žze, briške, čějrad, Džžič, gòri, kíl'ò, kòza, Kùčiče, l'itra, màsl'ina, màti, mène, nàši, Òrebič, òsan, pl'ástična, pòšta, pòtroval'i, pòvjest, prìjateji, pùtopis, ràže, rìba, ròdica, sèbe, sèdan, sl'ično, smòkva, Spl'ičānka, štāka, ũjutro, Vřbica, vřča.*

(OR): *digitron, dōma, kāmēn, kēsice, kùča, l'òptice, l'ūpari, mākina, màne, màti, mržza, nřšta, òbavezne, òbičaji, òdāvno, òseka, prìkl'e, rìbaēne, ròba, rùže, sèke, sřce, škārtoc, šūma, ũl'ica, vèdro, vřše, vřčice, vřšve, zřnca, žēnske.*

– na središnjem slogu višesložnih riječi: (KA): *advokāti, obrāmenica, prinačīnit, pročītan, upotrēbil'a.*

– na dočetnom slogu višesložnih riječi: (OR): *deteržēnt.*

Dugi silazni naglasak može se čuti:

– u jednosložnim riječima: (KA): *brīg, dvī, jā, mùl', mùž, nās, òn, štāp, tō, znāš;* (OR): *bōr, dān, dōč, jā, pōč, rād, s(t)rāh, tāj, tō.*

– na početnom slogu dvosložnih i višesložnih riječi:

(KA): *bíl'ò, Brāco, čērce, dōjen, drāgi, Kārmen, māntal'e, Māre, pūsti, stāra, stvārih, svēti, tēško, ũje, zvāl'i;* (OR): *dāni, drāgo, gl'āvna, jāko, kūpiš, l'īpo, nēmaš, óvce, pāl'me, pāraš, pl'āvo, sūnce, škól'a, vānka.*

– na središnjem slogu višesložnih riječi: (KA): *Arnēri, Domīnce, Dubròvčanin, mizaròl'e, otròvne, pokòjni, protēže, Terēza;* (OR): *butīga, mercēdes, osnòvno, osūši, pofāl'i, prikūče.*

– na dočetnom slogu dvosložnih i višesložnih riječi: (KA): *bel'āj, činū, nemòj, ukrcā, odnī;* (OR): *dřžā, izāč, naučī, pižūl', računā.*

Kratki uzlazni naglasak može se čuti:

– na početnom slogu dvosložnih i višesložnih riječi: (KA): *čēmprisi, gòvori, izvòr, màzga, naučīl'i, nēgova, òne, ònīh, òtribine, Pēlēška, pòbabil'a, pòsikl'i, pòsteja, ròdil'a, vīdro, vòda, zāpl'aka;* (OR): *Bòžič, čīnit, dānas, gol'ūbice, hòdil'a, kàko, l'ēdina, màstel', nēgo, òbisi, ònega, òvega, pòpunac, ràstereš, ròditēli, stāblo, tàraca, tòl'iko, tòvar, ũbra, ũl'ovi, ùmor, Ŭskřs, vòda, vòl'il'i, zāpivat, zātvoreno, žìvot.*

– na središnjem slogu višesložnih riječi: (KA): *biskūpija, dosèl'il'i izgūbil'a, natòvaril'e, nezgòdno, osandēsēt;* (OR): *polòprìvreda, prostòrija, udovòlit.*

Dugi uzlazni naglasak može se čuti:

– na početnom slogu dvosložnih i višesložnih riječi: (KA): *dával'i, díte, l'éžá, l'úde, ml'áda, návodno, nísan, sáma, smíjal'e, stvárih, Vl'áho, žívil'i, Žúpa*; (OR): *bácit, bíl'o, díte, fál'a, fíčo, hránil'a, jája, pítat, prímer, príroda, pústil'i, rádio, šárahe, vézeš, žívil'i*.

– na središnjem slogu višesložnih riječi: (KA): *gudíni, napísal'a, pesticídi, pripovídal'a, renovíral'i, upotreblájū, zidári*; (OR): *abul'ánta, oprál'a, opuštali, polínéza, porožéhe, rekamávat, uklúči, umríl'a, upropásti(t), zagl'edáva*.

– na dočetnom slogu dvosložnih i višesložnih riječi nisu pronađeni primjeri ni kod jednog govora.

U većini primjera dokidaju se zanaglasne duljine, ali se ipak u nekima čuvaju: (KA): *bríčākā, osandèsēt, mêtārā, mîndêl'ā, ònē, ònī, ovácā, òvī, smòkāvā, Spl'ičq̄nka, svjèskōn, upotreblájū, vòdē, živinē*; (OR): *bàl'ā, kèsicā, nasapùnāš, òdāvno, pàpīr, paràngāl', popúncā, smòkāvā, tàkō, ù pamēti, vòdē, vríčicā*.

U govorima je zabilježeno prenošenje uzlaznog naglaska na proklitiku (oslabljeno pomicanje): (KA): *nà Rebića, nà Vr̄bici, ù yr̄tal'*; (OR): *nà Rebiće, pò današnu, pò kućama, ù pamēti*.

Rjeđe se pojavljuje prenošenje silaznog naglaska na proklitiku (neoslabljeno pomicanje): (KA): *òko yrātā*; (OR): *ù yodu*.

6. MORFOLOŠKA ANALIZA

Imenice

Imenice u karmenskom i orebičkom govoru dekliniraju se novoštokavskom deklinacijom uz poneke iznimke: (KA, OR) *ćer, mäter* (N jd.). Genitivni množinski nastavak *-a* novoštokavska je posebnost (Tomelić Ćurlin, 2020: 101), a pojavljuje se kod obaju govora:

(KA): muški rod i srednji rod – *grādōvā, kónā, sél'ā, sòl'ādā* (ali *gòstī, kòkošī, pṛstī*).

ženski rod – *dīvojākā, igál'ā, sestárā, ženā*.

(OR): muški rod i srednji rod – *kónā, mêtārā, òrahā, sél'ā* (ali *gòstijū/gòstā, kòkošī, pṛstijū*).

ženski rod – *dīvojākā, igál'ā, sestárā, ženā*.

Nastavci u D, L i I množine izjednačeni su: (KA, OR): *ìgl'ama, kònima, kùćama, sèl'ima, sèstrama, sñovima, sòl'dima, žènama*. Imenica *kosa* različito se ostvaruje kod ispitanika: (KA): *vl'ási*; (OR): *kòse/kòsa/vl'ási*. U upotrebi su imenice koje imaju samo množinu (*pluralia tantum*): (KA): *mudānte/sotobrāge*; (OR): *gáčice*; (KA, OR): *grābje, l'āzahe, nòžice, očq̄l'e*.

Sibilarizacija se ne provodi dosljedno kod svih ispitanika u Orebiću, dok se u Karmenu sibilarizacija redovito provodi: (KA): *na sl'ici, ostáci, u Āfrici, u kñizi*; (OR): *na sl'ici/na sl'iki, ostáci, u Āfrici, u kñizi/u kñigi, u vójsci*. Kod instrumentalnog nastavka u jednini muškog roda izmjenjuju se dva nastavka *-en* i *-on*: (KA): *jéžon, kl'účen, kóncen, mīšon, múžen, nóžen*; (OR): *jéžen, kjúčen, kóncen, mīšen/mīšon, nóžen, òcon*. Osnova jednosložnih i dvosložnih imenica u muškom rodu množine u karmenskom govoru uglavnom ima kratke oblike: *břci, kl'úći, králi, mīši, nóži, šāvi, vrāzi, vūci*, uz iznimke: *grādovi, sīnovi*. U orebićkom su govoru također zastupljeni kratki oblici, ali se neke riječi izgovaraju dvojako: *břci/břkovi, kjúći, králi, mīši, nóži, šāvi/šāvovi, vrāzi*, ali postoje i iznimke: *grādovi, sīnovi, vūkovi*.

Zamjenice

Od osobnih se zamjenica koriste: (KA, OR): *jâ, tí, ôn, òna, òno, mí, vî, òni, òne, òna*. U dativu one glase: *mèni/mi, tēbi/ti, sēbi/si, nēmu/mu, nōj/jon, nāma/nan, vāma/van*.

Od povratnih, posvojnih i povratno-posvojnih zamjenica koriste se oblici: (KA, OR): *môj, môga, mômu, tvôj, tvôga, tvômu, svôj, svôga, svômu, nāš, nāšega, nāšemu, vāš, vāšega, vāšemu, nīhov, nīhovega, nīhovemu, mojôn, tvojôn, svojôn*.

Pokazne zamjenice koje se koriste imaju oblike: (KA, OR): *òvo/ovô, òno/onô, tô, onî, ònega, ònemu, tí, tēga, tēmu, ovî, òvega, òvemu, onakî, ovakî*.

Govornici upotrebljavaju upitno-odnosne zamjenice: (KA, OR): *kò, štò, čēga, čīgov/čiji, kakî/kàki, takî/tàki*. Od neodređenih zamjenica koriste se oblici: (KA, OR): *nēko, nēšto, nīšta, svāšta, štògo*.

Pridjevi

U pridjevima se kod obaju govora izgubila razlika između određenog i neodređenog oblika, pa se uglavnom koristi samo određeni oblik (*gñil'i, pokôjni, stâroga, stâromu, svêtoga*). „Može se govoriti o jedinstvenoj pridjevsko-zamjeničkoj deklinaciji koja obuhvaća uglavnom sve pridjeve i zamjenice” (Lisac, 2005: 26).

Što se tiče komparacije pridjeva, ona se u načelu provodi prema štokavskoj komparaciji jer je u komparativu sačuvan suglasnik /-š-/ koji se u čakavskoj komparaciji izgubio (Lukežić, 2015: 245), pa se može čuti: (KA, OR): *l'ip – l'ipši – nâjl'ipši, mēkan – mēkši – nâjmekši, nòv – nòviji – nâjnoviji, l'āk – l'ākši – nâjl'ākši, srītan – srītniji – nâjsrītniji, stār – stāriji – nâjstāriji, vīšok – vīši – nâjvīši*. Osim navedenih, mogu se čuti i pridjevi sa supletivnim osnovama: *dòbar*

– *bòji – nâjboji, l'òš – gòri – nâjgòri*. U karmenskom je govoru uočen oblik komparativa *dràžji* koji se upotrebljava u čakavskom narječju i štokavskom narječju (Lukežić, 2015: 246–247).

Brojevi

U ispitivanim govorima glavni brojevi glase: (KA, OR): *jedân, dvâ, trî, četiri/čètri, pêt, šês(t), sèdan, òsan, dève(t), dèse(t), jedànaēs(t), dvànaēs(t), trínaēs(t)*. Brojka 200 kod obaju se govora izgovara *dvìsta*, ali se u orebičkom govoru može čuti i *dvìsto*. Brojka 1000 u kamenskom se govoru izgovara *tìsuća*, dok se u orebičkom većinom koristi *tìsuća*, ali se može čuti i *hìlada*. Koriste se konstrukcije: (KA, OR): *dvâ sèl'a, trî grâda, četiri bràta*. Zbirni brojevi u karmenskom govoru glase: *čétvoro, pètoro, šèstoro*, dok se u orebičkom većinom upotrebljava *četvero, pètero, šèstero*. U obama se govorima mogu čuti brojevnice: *dvòje, tròje, dvòjica, tròjica*. Prisutne su i konstrukcije s brojem dva: *òbadvâ, òbedvî*.

Glagoli

U ispitivanim govorima svi su infinitivi apokopirani: (KA, OR): *dôć/dô, pôć/pô, nâć/nâ*. Osobitost obaju govora je prezentski nastavak /-u/ u trećemu licu množine. Glagoli u prezentu sklanjaju se prema nastavcima: (KA, OR):

- glagoli s infinitivom na *-ati*: *pl'iv-an, pl'iv-aš, pl'iv-a, pl'iv-amo, pl'iv-ate, pl'iv-aju*.
- glagoli s infinitivom na *-jeti i -eti*: *vòl'-in, vòl'-iš, vòl'-i, vòl'-imo, vòl'-ite, vòl'-u*.
- glagoli s infinitivom na *-iti*: *ćin-in, ćin-iš, ćin-i, ćin-imo, ćin-ite, ćin-û*.
- glagoli s infinitivom na *-uti*: *čùj-en, čùj-eš, čùj-e, čùj-emo, čùj-ete, čùj-u*.
- glagoli s infinitivom na *-ći*: *pôj-en, pôj-eš, pôj-e, pôj-emo, pôj-ete, pôj-u*.

Kod glagola *dati* u prezentu 3. lica jednine upotrebljavaju se oblici: (KA, OR): *dâ/dáde, dāju/dádu*. U slobodnom govoru mnogo se koristi i historijski prezent u prepričavanju događaja: (KA): „(...) *ìdemo mî, vòdi òn mène u àutu i òn mèni gòvori (...)*” (OR): „(...) *pa ònda skl'iznen, pa se skväsìn (...)*”.

Futur prvi koristi se u karmenskom i orebičkom govoru: (KA): *će odnî*; (OR): *hòčemo pô bàlat?, kà će màti izâć*. Futur drugi nije zabilježen ni kod jednog ispitanika.

Perfekt se često koristi u prepričavanju događaja, a u karmenskom i orebičkom govoru u prvom i drugom licu jednine muškog roda perfekti se sastoje od apokopiranog glagolskog pridjeva

radnog te pomoćnog glagola biti: (KA): *išâ je, odl'etî je, pošâ je, rëka je, zàpl'aka je, 'žènî je*; (OR): *bî je, doživî je, imâ je, naučí je*, ali ponekad se upotrebljavaju i potpuni oblici glagolskog pridjeva: (KA): *vòzio je*; (OR): *râdio je*. Bitno je istaknuti da se danas kod mlađih generacija u Orebiću upotreba perfekta znatno izmijenila, pa se više koriste oblici glagolskih pridjeva radnih u muškom rodu koji završavaju na /-o/: *dòšo, nàpravio, pòšo, ùzeo*. Pluskvamperfekt uglavnom se koristi u prepričavanju prošle radnje, a uočen je jedan primjer u orebićkom govoru: *me bî naučî*.

Što se tiče glagolskih načina, imperativ i kondicional su redovito u upotrebi. Od imperativa se može čuti: (OR): *hòmo, hòdi*; (KA): *nemôj, mûćî, t'čî*. Kondicional prvi sastoji se od nenaglašenog aorista pomoćnog glagola *biti* i od glagolskog pridjeva radnog. Nenaglašeni aorist pojavljuje se samo u jednom obliku u svim licima: *jâ bi, tî bi, ôn bi, òna bi, mî bi, vî bi, òni bi*. „U kajkavskim i organskim štokavskim dijalektima izgubila se zasebna paradigma, u svim oblicima kondicionala je okamenjen oblik *bi*.” (Lukežić, 2015: 347). Prema tomu, može se zaključiti kako je konstrukcija kondicionala u ovim govorima štokavska. Primjeri kondicionala mogu se pronaći u obama govorima, a najčešće se upotrebljavaju u opisima neke prošle radnje koja se ponavljala: (KA): *dònil'e bi, dòšl'a bi, bi natòvaril'e, pòšl'i bi, bi pripovídal'a, bi se smíjal'e*; (OR): *bi posl'úžio, bi pòš(l')i, bi pústil'i, bi rëkl'a, bi sîl'a, bi trébal'o*. Za kondicional drugi nije pronađen primjer ni kod jednog ispitanika.

Aorist, imperfekt i glagolski prilozi ne koriste se ni u jednom od ovih govora.

Prilozi

Od priloga su često u upotrebi: (KA, OR): *dëboto, dòli, gòri, nàpose, náse, ôde, òdonamo*,¹⁹ *òdozdāla, pòsli, ràdo, vèle*.

Razlike u upotrebi priloga u karmenskom i orebićkom govoru uočene su kod priloga:

(‘od ovdje’): (KA): *òdole*; (OR): *òdoli/odávle*.

(‘prije’): (KA): *prîja*; (OR): *prîje*.

¹⁹ U orebićkom se javljaju i rjeđe varijante: *odònde* i *odòtale*.

7. LEKSIK

Leksik, kao bitan segment jezika, služi za međusobno sporazumijevanje, ali također ima i dijakronijsku vrijednost jer otkriva jezične utjecaje drugih naroda tijekom povijesti. Iako su govori Karmena i Orebića prilično razumljivi, neke riječi bitno je izdvojiti jer su karakteristične za južnočakavski dijalekt. Prilikom iščitavanja leksika ovih dvaju govora, može se primijetiti kako ispitanici često koriste historizme koji se odnose na predmete ili djelatnosti koje su danas rijetke, npr. (KA): *obrãmenica*, *bàketati*; (OR): *mãstel*, *rekamãvati*. Ispitanica iz Karmena mnogo češće koristi arhaizme od ispitanica iz Orebića. Razlog tomu može biti starija životna dob ili izoliranost od vanjskih jezičnih utjecaja. Također se može primijetiti i razlika u semantičkom polju leksika, u govoru Karmena leksik je više vezan uz seoski način života (rad u polju, stočarstvo) dok je leksik Orebića više vezan uz domaćinstvo, ribarstvo i društveni život. Za analizu, uz vlastito poznavanje leksika, korišteni su: *Hrvatski jezični portal*,²⁰ *Skokov Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* i *Jadranske etimologije* Vojmira Vinje.

7.1. Leksik Karmena

bãbica – primalja

bàketati – osloniti se na štap

bãnak – klupa bez naslona oko stola

belãj (*tur.*) – nesreća, muka, jad, neprilika

brĩće, *brĩške* – smrvljene sjemenke od maslina što se daju za hranu svinjama, drop što ostane kad se samelju masline i iscijedi ulje

gospãr – dubrovački vlastelin, gospodin

gũdĩn – prasac

mãntal'a – slatko jelo pripravljeno od vinskog mošta koje se često naziva i sir siromaški

mãzga – domaća životinja u primorskim krajevima, križanac između pastuha i magarice

mĩndel' – badem

mĩzarõl'a – plosnata bačvica za vodu sa dvije rupe, vučija za uprtiti

mũl' – lučki nasip, izgrađeno mjesto za pristajanje i vez brodova

obrãmenica – povijena motka s kukama na oba kraja o koje se vješa teret i koja se nosi na ramenu

õtribina – ostatak od čišćenja plodova ili sjemenki

pãje – hrana za svinje, mljevane žitarice, ostaci

põbabiti – poroditi

pũsti – mnogi

špõrkat – uprljati, zamazati

varenĩk – vareno vino, muselez, vinkot

živina – domaće pernate životinje; živad, perad

²⁰ *Hrvatski jezični portal*, dostupno na: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=main> (pristupljeno 16. kolovoza 2021.).

7.2. Leksik Orebića

bäl'i – plesne zabave

butíga – dućan

dīgitron – elektroničko džepno računalo

kěsa – vrećica od papira, platna, plastike, kože i sl., služi za pogodniji prijenos sitnih potrepština

lūpar – priljepak

mākina – perilica rublja

màštel' – drvena posuda za pranje veša

paràngāl' – pomagalo za hvatanje riba u obliku dugačke niti na koju su u razmacima privezane udice

pižūl' – kameno sjedište pred kućom, crkvom ili ložom

pol'onéza – orebički folklorni ples

pòpunac – ljekovita biljka koja se stavlja na gnojne rane, majčina dušica

porožéne – jaslice

prikl'e – tijesto prženo u ulju, fritule

prikûće – ispred kuće

rekamávati – ukrašavati vezom, vesti

režèntati – isprati čistom vodom, isplahnuti

sàl'pati – izvaditi, dignuti sidro iz mora

sěke – stijene

škàrtoc – papirnata vrećica, škarnicl

tòvar – magarac

vřšva – koš od šiblja ili od žice za lovljenje ribe

8. OGLEDI GOVORA

Karmen

Kako se prije živjelo? Što ste radili?

Nâš štò, dòk sànjâ bîl'a díte, bîl'o je jòš vòdē nà Vřbici jěr u drùgon svjèskōn ràtu ka su tîl'i bombardíra nâšu kùću i ka su bȁcil'i ònda je dòbil'a òna strēs i tó, pa smo ònda... na prímer òde ti u nȁs bîl'a vèl'ika pèć, komîn, òna nȁpa znȁš, a òde ti je bîl'o jedân bãnak i dvâ vidra vòdē, tú se dònosi'l'o iz Vřbice, el'i Vřbica nije nègo stòdvaes mètārā, nije nànj tó bîl'o tēsko. I kàko se žívil'o... a žívil'o se. Ímal'o se živìnē, dřžàl'o se po desétak ovácā, a sâmo dvî kòze jěr kòza je bel'áj, kòza se pène na mäs'l'ínu, a stȁra čějád, mäs'l'ine su in bîl'e gl'ǎvni izvor i ònda bîl'o je i mînděl'ā i smòkāvā i tîh stvǎrih.

Kako ste se upoznavali s ljudima?

A znȁš kàko? Drȁgi nâši Orebićani, kîl'o rîbe u Nikol'e znȁ da će odnî dvî l'itre vína. I tó ti se prîja žívil'o. Mí na Žúpu smo ímal'i prîjateje i u nîh... òni bi dòši (došli) u nȁs uzê brîće, brîške,

el' znáš štò su brìške? Ònē òtribine, od... ka se činû mãsl'ine, bičes tí vùdil'a, pa ònī ostáci od mãsl'ina, ka se čini úje, pa ònī ostáci. E ònē brìške, dòšl'a bi ôde u nâs, bãš od nãšega, štò 'ženī (što je oženi) nãšu Terèzu, nēgova bàba i nēzine sèstre bìle su s nãma prijatèjice, dõnil'e bi ti mãntal'e, varenika i stvãrih onih ñihovih, a òne bi ti natòvaril'e pũnu mãzgu brìčãkã za gudina jèr se gudínima s pãjama podmél'o i dával'e brìške i tó su gudíni ìl'i (jeli).

Kako ste uspjeli roditi kod kuće?

Mũz mi je išã ùjutro na Domínče, ma jã san vùdil'a da me protèže, mògl'a san mu rè da ìde po bàbicu. Àli jã... nisan mu rékl'a, a nije bìl'o prìja tel'efóna, jès is pòšte za Domínče vâl'da su ga zvâl'i da dònese bàbicu, a bàbica... Dřžić je ònda vòzio, Dřžić na mùl' na úru ìpo, a Jãkša vè (već) zãpl'aka na pòsteji. Dòšl'a mãti, a dòši nēki, došã pokójni Arnēri s nēkiman døl'i, čẽmprise da su pòsikl'i, pa pũsti advokãti na l'íce mãsta, pa mãti bìl'a tãmo š ñũman, ònda kò je odl'etf... Brãco rèka da čũ jã ròdi, òna dòša (došla): „Ájme Kril'e, ájme nemøj, nemøj mòl'in te se natéza (natezat), nemøj ròdi (rodit), Brãco třčĩ po tètũ Mãru!“ A tètũ Mãre ih ròdil'a sèdan, òsan i sa zãñon (zadnjon) Tèron je sãma sèbe pòbabil'a, razumĩš, i òna ti mẽne pòbabil'a.

Pelješac ili Pelisac?

Jã san čũl'a da je nãvodno òna Pèlèška i da bi htìl'a („...ma ní Pèlèška nēgo ònda Pèl'ìška, gòvori po starĩnsku!“). Jã čũ gòvori kãko jã znãn, tí mùći, mẽni je osandèsèt i šès, a tí si trídese ml'ãžã, e jèr da jã vãma rèčen, ka je mẽne ukrcã Dubròvčanin u àuto da me vòdi gòri u Kãrmena (...) da ùzme svètoga Vl'ãha jèr òni Dubròvčani, Dũbrovačka biskùpija u cìl'on biskùpiji su renoviral'i svètoga Vl'ãha i gòri u Kãrmena, i òn je došã i ìdemo mì, vòdi òn mẽne u àutu i òn mẽni gòvori: „Kãko ví tó gòvorite, jèste ví Spl'ĩčãnka?“ I jã ñẽmu gòvorin: „Ne, jã san, ovãj, òdol'e“. A jã gòvorin: „Znãte štò, gòri van Žũpjani gòvoru sl'ĩčno vãma i štò gò(d) bl'ĩže Dubròvnika, tó sl'ĩčno vãma, a mì van ôde ìmamo svòj, pèl'ìški pòsebni.“ Mežutĩn, òvĩ Nèven Fãzinić, štò je pisa pũtopis Pèlèšca, nãš štò je òn pisã, a tó san jã znãl'a i prìje nēga jèr tó mi je jèdna stãra u Bòrju rèkl'a, da je Pèl'ješac, zãto štò san jã rèkl'a Pèlèšac, da je Pèlèšac do Krìve døl'ine, a da je od Krìve døl'ine do krãja Pèl'isac jèr ka san jã bìl'a ml'ãda s jednõn cùron, s mojõn mãterino(n) ròdico(n) iz Dubròvnika, pòšl'i bi u Bòrje. Òna bi pripovídãl'a l'ũdosti, a mì bi se smĩjal'e kò l'ũde, a òna nãvodno nēkoga kapetãna is Kũčĩšã,

da je òna iz Pèl'ica izgùbil'a kapetána na račún smíha, da: „ne mògu se pùno smíja”. A jâ nòn govori(n): „Ma štò is Pèl'ica, òli ví níste s Pèl'ica?” „Ne, ne. Ví ste is Pèl'ica, pòd onín gòl'in bỳdon”. Da smo mí iz Pèl'ica. Zatò san jâ rèkl'a Pèléška. (...) mí òde rěćemo došá, pošá, a Žúpjani dòšo, pòšo, je l'i tàko, e? I ònda zatò jâ, zato san jâ nòn štò san upotrèbil'a Pèléšac, upotrèbil'a san jěr san govòril'a gòri o Žúpi, razùmiš. I ònda tò ti hòću rěć zatò. Ònda vidiš ti, jâ ne znà(n) je l'i ví znáte štò su mizaròl'e? Je l'i ví znáte štò je obràmenica? Jâ san, ćérce mòja, nìz Gínl'i bríg iz Rùskovića nòsil'a na obràmenici dvȳ vídra vòdē. Obràmenica je oní štáp (...). Jâ ti ù yr̀tal' rãže u dvȳ òna vídra štò zidári upotreblájū pl'ástična na obràmenici i mògu se sa štàkon bàketa, a u vrìči je nezgòdno i u vrìči špòrkaš léža, a s onín ne. (...) Àli tò ti hòću rěć, nagl'àsak mí ìmamo svòj. Rěka je oví ka je htí dòl'i da mu dòjen pròćita štò san napísal'a u vèzi jâ san pròti(v) ovíma pesticídima štò trùju trȳvu jěr su pòtroval'i naše dòbre trȳve, a òstal'e otròvne. I štò san jâ písal'a òn je tí da jâ procítan jěr da òni mòj nagl'àsak. (...) Mí òde a i oví kòji su se dosèl'il'i nàućil'i su od nás, ne rěćemo na Òrebić, Òrebić je, àl'i mí ìdemo nà Rebića.

ispripovijedala: K. K. (rođ. 1935.)

Orebić

Kako se prije živjelo?

Pa da ti rěćen, pol'inéza je bila gl'ávna, a š(t)ò se tíće òbićaja, tò je màne više kò i dànas, za Ùskrs šárahe jája, pl'ètene pàl'me, gòl'ubice od sȳca is smòkve. Za Bòžić ìdeš u šùmu, ùbereš bòr, àko ìmaš pára kùpiš l'òptice, àko nêmaš pára ònda kùpiš krèp pàpīr i pràvu se rùže. I tò se l'ìpo òbisi, dòl'i se ùćini porožéne, ìmá je svàk porožéne, prìkl'e su bìl'e òbavezne.

Ispričajte jedan svoj dan.

Pa na prímer mèni su jâko l'ìpi dâni kà san hòdil'a u škòl'u pa ka bi bìl'o vèdro i òseka, ònda gl'èdaš (...) sèke kòjē su izàšl'e vànka pa ònda nêmaš nóža pa ònda s jednín òštrin kàmenon páraš l'ùpare, pa ònda skl'iznen, pa se skväsín pa me s(t)râh dôć dòma. Tò mi je dân dànas ù pamēti da bi jâ ònda sìl'a vànka na pižùl' da mi sùnca osùši ròbu i ćèkan kà će màti izâć i da jâ rěćen: o jâ sân òde òdâvno. Ònda... bìl'o mi je drȳgo s òcon pòć na rìbahe, pa me bì naućí svè, i bácit mrīžu i sàl'pat i bácit paràngāl' i vřšve, pa se ònda ràduješ kà se tò ùl'ovi. Znàl'a

sàn višè o tòme nègo štò činù žènske. A màti je ònda činil'a drùgi pritisak, trébal'o je znàt rekamávat, pò današnu ti je tò kàd vézeš, cřtaš na ròbi i ònda vézeš. E i bìl'o mi je dràgo da me màti pofâl'i da san l'ipo oprál'a ròbu jèr tò nìje bìl'o kò dānas – uklúci màkinu, nègo skùhaj, pa ònda na màštel'u na dàsku od prána pèreš, a nòsiš vòdu s mùl'a jèr nìje bìl'o u kùćama vòdè. Àl' ònda ti je dràgo kà tò ràstereš. Òd dànašneg deteržènata nìje bìl'o ništa nègo pl'avi ràdion, i ònda tò skùhaš, pròstreš na dàsku, nasapùnāš, pèreš, režentáješ dòkl'e vòda izáže bìstra. I ònda se stàvil'o perl'ina da òna dòbije kò onò màl'o pl'āfkastu bóju. Tò su ti pl'āva zřnca, pa bi se tò stàvil'o ù yodu i ònda kà pèreš bìl'u ròbu ònda tò dòbije màl'o pl'āvičasto, òno jáko bìl'o.

ispripovijedala: S. B. (rođ. 1946.)

Kako se prije živjelo?

A kàko se živil'o... živil'o se, onò, nìje bìl'o butíga, bìl'a ti je jèdna jedina butíga dòl'i štò je mèni kùm Egídio dřžā, doživì je stòčetri gòdine, òn ti je imā tú jèdnu butígu, ònda bi tò pošì (pošli) uzè (uzet), nìje bìl'o Bògu fāl'a onih kèsicā ni vrìčicā, ovih štò će nās upropāsti, nègo ti je bì škàrtoc i ònda bi ti tāj škàrtoc jòš dòbro za nèke svřhe posl'úzio, nà nému ti je i računā i svè, nìje bìl'o ni dīgitrona ni ničèga i ònda si tò kupovā dòl'i. A štā, imā si onò nèšto osnòvno, svākako nì bìl'o ni čājeva ni mètvica ni ničèga, tò je svè bìl'o u...dòma kò je svāk imā i u prìrodi. Mèni bi ti màti ovì rèkl'a, ājde ovì stàvil'a sàn vòdu da uzāvre, hòdi gòri ùbra popūncā...tò znāci da ìden ùbra pòpunac gòri na l'èdinu dī je sadā abul'ānta, dī je sà(d) svè ovò, i Òrebič je bì màni, bìl'o je višè vòčā pò nému, smòkāvā, òvega, ònega. (...) Sà se svè izgrādil'o, jā sàn rèkl'a da bi jā sād umril'a òd gl'ada po tèmu. Jèr jā sàn ti višè bìl'a majmūnsko díte, o stàbl'a do stàbl'a sàn se hrānil'a, a onò štò smo ìmal'i dòma, onò, pūno stvári nìsi ni imā. A čūješ živil'o se, svāk je imā nèšto ìl'i kòze, òvce, tòvara. Kò je imā tòvara, imā je fíča, kò je imā màzgu imā je mercèdes.

ispripovijedala: M. G. (rođ. 1950.)

Kako se prije živjelo?

Nìje bìl'o l'āko, āli smo svì bìl'i... Ròditel'ji, kò je ràdio u nèkon dřžāvnoj sl'ūžbi, nèko je ràdio u poľoprìvredi, āli svì su ìsto bìl'i ka bi sìl'i na prikúće zàpival'i bi. Je l'i sād tò bìl'o da su se

vòl'ìl'ì ìl'ì da su tàkō se opùštal'ì, žìvot je bìo tàki. Sìst na prikúće iza svèga, iza svèga ùmora, iza svèga znòja, iza svèga tòga rāda i zàpivat. I ròditeli prìje, jĝ nìsan vèdil'a tòl'ìku svāžū kàko štò vèdin sād (...). Ÿvik su nèkako skl'ādnije žìvil'ì. A mì smo đica bìl'ì pùšteni sèbi i ùl'ìci pòt kontról'on, àl'ì si bìo pùšten, nìko te nìje mòga ni odnì ni ukràs.

Na bàl'e smo ìšl'ì, i tō bi se... E za pôć na bàl'e... Tō bi trébal'o dōma ròditel'je pítat, mòl'it i udovòlit svè da bi te pústil'ì. I ònda su ti bìl'ì bàl'ì, tō je tàko bìl'o, u prostòriji tō nìsu bìl'ì ni vānka do kāsnije, s vrìmenon su bìl'ì i vānka po tàracama. Āli u òno vrìme tō su bìl'ì zàtvoreni pròstori đì su ti ròditel'ji sīdal'ì òkol'o i ti si tú bàl'ā, zagl'edāva se, gl'èdal'ì te. Āli u dèset ùra je bìl'o dōma, nēma tō. (...)

ispripovijedala: V. M. (rođ. 1950.)

9. ZAKLJUČAK

Ovom analizom dokazalo se da govori Orebića i Karmena, koji pripadaju južnočakavskom dijalektu, ipak imaju mnoge štokavske posebnosti pa se s pravom može reći da su navedeni govori čakavsko-štokavski. Štokavske posebnosti vidljive su u fonološkom dijelu: prisutni su poneki primjeri (i)jekavskog refleksa jata, refleksi praslavenskih i starojezičnih skupina dali su /št/, /žd/ i /žž/, zamjena skupa */čr-/ rezultirala je skupom /cr-/. Ipak, najviše je štokavskih posebnosti vidljivo u morfološkom dijelu: prisutna je novoštokavska deklinacija imenica, štokavska komparacija pridjeva i okamenjeni oblik *bi* u kondicionalu.

Analiza je također pokazala kako ova dva govora, unatoč svojoj geografskoj blizini, ipak imaju nekih razlika premda su one neznatne. U fonološkom sustavu pronalaze se razlike u karmenskom govoru: češće pojednostavljivanje suglasnika, kontaktna asimilacija u primjeru *š ñimã* i nepromijenjeni skupovi u primjerima *spļja* i *bestimâ*. S druge strane u orebičkom je govoru iznimka kontaktna disimilacija u primjeru *gúvno*. Oba govora imaju četveronaglasni sustav bez većih razlika u izgovoru, a kao iznimka se može navesti kratki silazni naglasak na središnjem slogu u nekim primjerima višesložnih riječi u karmenskom govoru. Poneke razlike prisutne su i u morfološkom sustavu: različiti genitiv množine u muškom rodu kod imenica *gõsti*, *kõkoši* i *přsti*, nedosljedno provođenje sibilizacije u nekim primjerima imenica u orebičkom govoru, razlike u instrumentalnim nastavcima imenica muškog roda u jednini, razlike u nastavcima kod zbirnih brojeva.

Važno je napomenuti da su u ispitivanju govora sudjelovali govornici starije životne dobi koji su još poprilično zadržali osobitosti govora kakvog poznaju otkada su bili djeca. Zbog sve većeg utjecaja štokavskih doseljenika, govor se Orebića ubrzano mijenja pa bi štokavske značajke govora, koje sve više potiskuju čakavske elemente, zasigurno bile izraženije u govoru mlađih generacija. Jedina ispitanica karmenskog govora ujedno je i najstarija stanovnica Karmena koja je tamo rođena i provela čitav život. Za vrijeme njene mladosti, u Karmenu je živjelo oko pedeset ljudi, a danas je ostalo svega četiri stanovnika. Ispitanica je i sama rekla kako ni ona više nije najbolji primjer pravog govora jer je već mnogo godina u doticaju s doseljenicima. Iseljavanjem i umiranjem stanovništva izvorni govori Karmena i Orebića polako izumiru, a njihovu sudbinu dijele brojni idiomi diljem Hrvatske. Kako bi se ovakav oblik nematerijalne baštine sačuvao, izvorne idiome treba njegovati i poticati njihovo korištenje u svakodnevnom govoru. Izrazito mi je drago što sam imala prilike sudjelovati u ovakvoj vrsti istraživanja govora te ih na neki način ovjekovječiti ovim završnim radom.

SAŽETAK

Usporedba dvaju mjesnih govora – Orebića i Karmena na poluotoku Pelješcu

Karmen i Orebić naselja su na jugozapadnoj strani poluotoka Pelješca. U ovome se radu sinkronijskim opisom snimaka slobodnog govora i dijalektološkim upitnikom provela usporedna analiza ovih dvaju govora. Istraživanje, kojim su se utvrdile sličnosti i razlike navedenih idioma, obuhvaća fonološku, morfološku i leksičku razinu. Premda su govori u glavnini južnočakavski, u analizi su se iskristalizirale i mnoge štokavske jezične značajke.

Ključne riječi: Karmen, Orebić, analiza, fonologija, morfologija, leksik, čakavsko narječje.

SUMMARY

Comparison of the two local dialects – Orebić and Karmen on the Pelješac peninsula

Karmen and Orebić are residential areas on the southwest side of the Pelješac peninsula. In this paper, a comparative analysis of these two dialects was performed using a synchronous description of free speech recordings and a dialectological questionnaire. The research, which established their similarities and differences, includes the phonological, morphological, and lexical level. Although the dialects are mostly South Chakavian, many Shtokavian features came to light.

Keywords: Karmen, Orebić, analysis, phonology, morphology, lexicon, Chakavian dialect.

LITERATURA

- Brozović, Dalibor.** (1988). *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”.
- Fisković, Cvito.** (2005). *Vrtovi orebičkih kapetana i brodovlasnika*. Orebići: Matica hrvatska, ogranak Orebić.
- Glamuzina, Nikola.** (2009). *Pelješac*. Split: Naklada Bošković.
- Ipšić, Irena.** (2013). *Orebić u 19. stoljeću prema katastru Franje I. Svezak 1*. Zagreb - Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Kurtović Budja, Ivana.** (2010). Kopneni čakavski govori u okolici Splita, Šibenika i Zadra. U: Lončarić M. (ur.): *Prinosi hrvatskoj dijalektnoj fonologiji* (str. 82–157). Split – Zagreb: Književni krug Split, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Lisac, Josip.** (2003). *Hrvatska dijalektologija, 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Lisac, Josip.** (2009). *Hrvatska dijalektologija, 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Lukežić, Iva.** (2015). *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 2. Morfologija*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine.
- Moguš, Milan.** (1977). *Čakavsko narječje. Fonologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Skok, Petar.** (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I–IV*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Tomelić Ćurlin, Marijana.** (2019). *Jezične posebnosti peljeških govora, Fonologija*. Split: Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet.
- Tomelić Ćurlin, Marijana.** (2020). Jezične posebnosti govora Kućišta na zapadnom dijelu poluotoka Pelješca. U: Vulić S. (ur.): *Čakavština: čakavski idiomi i hrvatski jezični identitet*: zbornik radova sa znanstvenoga skupa Čakavština (str. 93–103) . Split: Književni krug Split.
- Vinja, Vojmir.** (1998–2004). *Jadranske etimologije – Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku. I–III*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga.

Internetski izvori

<https://croatia.hr/hr-HR/dozivljaji/kampiranje/dalmacija-dubrovnik/orebic> (pristupljeno 27. srpnja 2021.).

https://www.dubrovacka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&id=146:%C5%BEupa-pomo%C4%87nice-kr%C5%A1%C4%87ana&Itemid=614 (pristupljeno 28. srpnja 2021.).

https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/h01_01_01/h01_01_01_zup19_308_5.html (pristupljeno 27. srpnja 2021.).

<https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (pristupljeno 16. kolovoza 2021.).

<https://mapio.net/pic/p-15871530/> (pristupljeno 28. srpnja 2021.).

<http://www.zupaorebic.hr/crkve.html> (pristupljeno 28. srpnja 2021.).

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Karla Polić, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e prvostupnika/ce hrv. i tal. jezika i književnosti, izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 13.9.2021.

Potpis Karla Polić

IZJAVA O POHRANI ZAVRŠNOG / DIPLOMSKOG RADA U DIGITALNI
REPOZITORIJ FILOZOFSKOG FAKULTETA U SPLITU

STUDENT/ICA	Karla Polić
NASLOV RADA	Usporedba dvaju mjesnih govora - orebića i Karmena na polvotoku Pelješcu
VRSTA RADA	Završni rad
ZNANSTVENO PODRUČJE	humanističke znanosti
ZNANSTVENO POLJE	filologija
MENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	dr. sc. Marijana Tomelić Čurlin, izv. prof.
KOMENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	/
ČLANOVI POVJERENSTVA (ime, prezime, zvanje)	1. dr. sc. Marijana Tomelić Čurlin, izv. prof. 2. dr. sc. Josipa Korljan, v. lektor 3. Helena Burić, v. predavač

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/ica predanog završnog diplomskog rada (zaokružiti odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude (zaokružiti odgovarajuće):

- a.) u otvorenom pristupu
- b.) rad dostupan studentima i djelatnicima Filozofskog fakulteta u Splitu
- c.) rad dostupan široj javnosti, ali nakon proteka 6/12/24 mjeseci (zaokružiti odgovarajući broj mjeseci)

U slučaju potrebe dodatnog ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Split, 13.9.2021.

mjesto, datum

Karla Polić

potpis studenta/ice